

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 376:316.61-021.475.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2023-2-9>

Тетяна Вікторівна АБРАМОВИЧ,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології та інклюзивної освіти,
методист ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти,
Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
E-mail: t.abramovych@roippo.org.ua
ORCID: 0000-0002-5057-2301

ТРУДНОЩІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті виокремлено поняття соціалізації як інтеграції особистості в суспільство, прийняття нею правил і норм взаємодії в конкретній спільноті, її становлення. Наголошено на особливій актуальності утвердження соціальної моделі та її складників у супроводі дітей з особливостями психофізичного розвитку. Проаналізовано результати вітчизняних і зарубіжних педагогічних досліджень стосовно процесу соціалізації таких дітей серед нормативних. Звернено увагу на відсутність достатньої кількості досліджень із питань соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Обґрунтовано зміни в нормативно-правовій базі, що передбачають супровід дітей з особливими освітніми потребами відповідно до визначеної категорії освітніх труднощів та рівня підтримки. Розглянуто соціоадаптаційні освітні труднощі та визначено їхнє місце в ієрархічній структурі освітніх труднощів. Закцентовано увагу на біопсихосоціальній моделі розвитку дитячого організму, а також необхідності комплексного підходу у вивченні й супроводі дитини з особливими освітніми потребами.

Доведено, що соціоадаптаційні освітні труднощі відзначаються різноманітністю, зокрема найпоширеніші з них – дефіцит соціальної комунікації, дефіцит соціальної взаємодії та особливості прояву дезадаптивної поведінки. Детально розглянуто процес спілкування дитини з особливими освітніми потребами з позиції її соціалізації та адаптації в інклюзивному класі, схарактеризовано можливі бар'єри в процесі комунікації, що зазвичай пов'язані з порушенням мовлення дитини в різних сферах та відсутністю навичок розуміння невербальних засобів взаємодії.

Схарактеризовано особливості прояву соціоадаптаційних труднощів через поведінкові прояви, що обумовлюють труднощі з адаптацією до змін та проявляються як агресія, істерика, аустимуляції, стереотипні рухи, й, подекуди, можуть бути наслідками порушення сенсорної інтеграції.

Зосереджено увагу на необхідності аналізу навичок, що можуть бути ознаками труднощів у комунікативній та поведінковій сферах, а також сфері вибудовування стосунків.

Зроблено висновок, що наявність соціоадаптаційних труднощів ускладнює повну адаптацію дітей з особливими освітніми потребами в середовищі інклюзивного класу закладу загальної середньої освіти, зумовлює необхідність застосування цілеспрямованого корекційного впливу не лише в освітній установі, а й поза її межами.

Ключові слова: освітні труднощі, соціалізація, соціоадаптаційні освітні труднощі, соціальна комунікація, дефіцит соціальної взаємодії, дезадаптивні поведінкові прояви, навички.

Tetiana Viktorivna ABRAMOVYCH,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology and Inclusive Education,
Methodologist at the Resource Center for Support of Inclusive Education,
Rivne Regional Institute Postgraduate Pedagogical Education
E-mail: t.abramovych@roippo.org.ua
ORCID: 0000-0002-5057-2301

DIFFICULTIES OF SOCIALIZATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article highlights the concept of socialization as the integration of an individual into society and its adoption of rules and norms of interaction in a specific community, its formation. It has been placed emphasis on the special relevance of the establishment of a social model and its components in accompanying children with special psychophysical development.

It has been analyzed results of domestic and foreign pedagogical studies regarding the process of socialization of such children among norm-typical ones. Attention is drawn to the lack of a sufficient number of studies on social adaptation of children with special educational needs. It has been substantiated the changes in the regulatory framework, which provide for the support of children with special educational needs in accordance with the defined category of educational difficulties and the level of support. Socioadaptive educational difficulties are considered and their place in the hierarchical structure of educational difficulties is determined. Attention is focused on the biopsychosocial model of the development of the child's organism, as well as the need for a comprehensive approach in the study and support of a child with special educational needs.

It has been proven that socioadaptive educational difficulties characterized by diversity. In particular, the most common of them are a deficit of social communication, a deficit of social interaction, and the peculiarities of the manifestation of maladaptive behavior. The process of communication of a child with special educational needs from the standpoint of his socialization and adaptation in an inclusive class is considered in detail. Possible barriers in the communication process are characterized. Which are usually associated with the child's speech impairment in various areas and the lack of skills to understand non-verbal means of interaction.

The peculiarities of the manifestation of social adaptation difficulties are characterized through behavioral manifestations that cause difficulties in adapting to changes and are manifested as aggression, hysteria, austimulation, stereotypic movements, and, in some places, may be the consequences of a violation of sensory integration.

Attention is focused on the need to analyze skills that may be signs of difficulties in the communicative and behavioral spheres, as well as in the sphere of building relationships.

It was concluded that the presence of social adaptation difficulties makes it difficult for children with special educational needs to fully adapt to the environment of an inclusive class of a general secondary education institution, which necessitates the use of targeted corrective influence not only in the educational institution, but also outside its boundaries.

Key words: *educational difficulties, socialization, socioadaptive educational difficulties, social communication, deficit of social interaction, maladaptive behavioral manifestations, skills.*

Актуальність проблеми. У наукових розвідках соціалізація особистості з типовим розвитком розглядається як процес, завдяки якому особистість входить у суспільство, у його соціальні зв'язки, інтегрується в різні типи спільнот, внаслідок чого відбувається її становлення як повноправного члена цього суспільства.

У зв'язку з цим соціалізація трактується як процес становлення особистості через індивідуальний спосіб реалізації соціального типу, який неабияк залежить від активності, відповідальної самостійності, багатогранності форм включення в суспільні відносини [5, с. 8]. За цих умов успішна соціалізація передусім забезпечує розвиток індивідуальності, здатність незалежно мислити та діяти, адекватно визначати свою соціальну роль [7, с. 11, 130]. Саме від сформованості свідомості дитини, її особистісних якостей залежить кінцевий результат соціалізації – становлення особистості загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціалізації, соціальної адаптації на сучасному етапі розвитку педагогічної науки та практики набуває дедалі більшої актуальності в контексті утвердження соціальної моделі ставлення до особливих освітніх потреб, визнання того, що всі діти різні, а отже, освітні цілі та очікування також мають бути різними.

Значний внесок у питання соціалізації, визначення її сутнісної характеристики та змістового наповнення зробили як іноземні, так і вітчизняні дослідники.

Одним із перших на процес соціалізації звернув увагу французький соціолог і філософ Е. Дюркгейм, який вбачав сутність процесу соціалізації у формуванні людини як члена того суспільства, до якого вона належить, а також підкреслював, що будь-яке суспільство прагне сформувати людину відповідно до наявних у неї універсальних, моральних, інтелектуальних і навіть фізичних ідеалів. Зі свого боку французький соціальний психолог Г. Тард основою соціалізації вважав процес наслідування.

Американський соціальний психолог Ч. Х. Кулі запропонував концепцію «дзеркального Я», згідно з якою особа розвиває уявлення про себе, спостерігаючи за тим, як її сприймають оточуючі. Відповідно до цього можемо стверджувати, що соціалізація відбувається в процесі взаємодії з іншими людьми. Американський психолог і соціолог Дж. Г. Мід доповнив концепцію Ч. Х. Кулі, додавши, що вирішальне значення в розвитку особистості має дитяча гра, у ході якої дитина наслідує дорослих, імітуючи їхні жести та міміку, а також розігрує стиль поведінки дорослих, взаємодіючи з ляльками, щоб краще зрозуміти, яку поведінку від неї очікують.

Дж. Коулмен наголошував на зв'язку процесу соціалізації особи з динамікою її внутрішнього психічного стану на певних етапах дорослішання. І. Телмен в основу власної концепції

соціалізації поклав твердження: чим краще дитина навчається вирішувати проблеми у власному оточенні, тим краще вона здатна адаптуватися до стрімких непередбачуваних змін у процесі дорослішання.

У теорії психосоціального розвитку особистості Е. Еріксона соціалізація займає чільне місце. Так, психолог наголошував, що якщо кожен віковий етап розвитку особистості проходить успішно, то вона соціалізується, якщо ж ні, то відбувається стагнація [9].

Формою реалізації процесу соціалізації є соціальна адаптація, яка визначається взаємодією особи з соціальним середовищем, у процесі чого відбувається узгодження вимог і сподівань обох сторін (С. Гончаренко, Т. Кравченко, В. Реан, В. Розов та ін.). Порушення такої взаємодії призводить до дезадаптації. Впливи соціального оточення також опосередковуються рівнем власної активності дитини в діяльності й поведінці, характером відносин з іншими людьми, рівнем культури, освіченості, індивідуальними рисами характеру, що в сукупності можемо назвати не інакше, як соціально-комунікативна компетентність, яку С. Курінна розглядає як готовність дитини ефективно взаємодіяти з оточенням у системі міжособистісних стосунків [3].

Слід також зауважити, що у вітчизняній спеціальній педагогіці та психології досліджень, присвячених вивченню питань соціалізації дітей з особливостями психофізичного розвитку, вкрай недостатньо. Особливий внесок у дослідження розвитку соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами зробили українські вчені-дефектологи (О. Глоба, А. Душка, А. Колупаєва, К. Островська, Т. Сак, Т. Скрипник, М. Супрун, В. Тарасун, І. Татяничкова та ін.), проте питання цілеспрямованого корегування соціоадаптаційних проявів і надалі залишається недостатньо дослідженим.

Мета дослідження – охарактеризувати сфери вияву та особливості прояву соціоадаптаційних освітніх труднощів у дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах соціальної моделі учні з особливими освітніми потребами (далі – ООП) стикаються з безліччю проблем у зв'язку з наявністю низки бар'єрів у середовищі, яке їх оточує. До таких бар'єрів можемо віднести якархітектурні, фізичні, організаційні, інформаційні, так і психологічні, комунікаційні (ставлення людей, стереотипи й упередження, неврахування рідної мови родини учня тощо). Бар'єри нарівні з іншими проблемами перешкоджають повній та ефективній участі дитини в освітньому процесі.

Для створення справді інклюзивного середовища важливо своєчасне виявлення та усунення таких бар'єрів.

Основні принципи організації роботи вчителя з дітьми з ООП:

- а) сприймати таких учнів, «як будь-яких інших дітей у класі»;
- б) включати їх в однакові види діяльності, проте ставити для них інші завдання;
- в) залучати до колективних форм роботи на уроках;
- г) включати дітей з ООП до спільних позакласних і позашкільних заходів (свят, ігор, конкурсів, екскурсій тощо).

Можемо визначити такі напрями процесу соціалізації особистості дитини:

- розвиток інтелектуальної сфери;
- розвиток мовленнєвої, емоційної сфер;
- допомога в подоланні соціально-педагогічних труднощів, вікових криз тощо;
- створення позитивної Я-концепції, зорієнтованої на сильні сторони дитини;
- формування та закріплення позитивних моральних основ особистості дитини;
- адаптація в колективі однолітків, залучення дитини до колективу;
- залучення учня з ООП до соціально значущої діяльності школи, волонтерства.

У Порядку організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти освітні труднощі визначаються, як труднощі у навчанні, що впливають на процес здобуття освіти та рівень результатів навчання дітей відповідного року навчання у відповідному закладі освіти [8]. Зокрема, розрізняють п'ять категорій освітніх труднощів: інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні, мовленнєві), фізичні, навчальні та соціоадаптаційні / соціокультурні.

Соціоадаптаційні труднощі (особистісні, середовищні) – ієрархічно найвищий рівень, що відображає якість взаємодії дитини та середовища, у якому вона перебуває. Розуміння ієрархії труднощів дає педагогові змогу чітко визначити послідовність виникнення причин обмеження життєдіяльності на шляху до опанування знаннями.

В основу ієрархії *освітніх труднощів* покладено модель біопсихосоціального розвитку дитячого організму [6]. Особливістю цього підходу є комплексне вивчення дитини як цілісного організму, у якому біологічні, психологічні та соціальні чинники тісно взаємопов'язані.

Згідно з моделлю особливо важливо враховувати вплив факторів зовнішнього середовища на дитячий організм. Рівень соціалізації дитини залежить не лише від її психофізіологічних особливостей, а передусім від зовнішніх факторів: адекватного виховання в турботливій родині чи в умовах емоційної та педагогічної занедбаності, спілкування із зацікавленими друзями чи ізолюваність у класному колективі.

Інтелектуальні, функціональні (сенсорні, моторні) та фізичні труднощі – ієрархічно нижчий рівень, в основу якого покладено психофізіологічні можливості організму. *Навчальні труднощі* – ієрархічно середній рівень, що базується на попередніх рівнях та демонструє здатність дитини до опанування довільними видами діяльності. *Соціоадаптаційні труднощі (особистісні, середовищні)* – ієрархічно найвищий рівень, який відображає якість взаємодії дитини та середовища, у якому вона перебуває (див. рис. 1).



Рис. 1. Ієрархічна структура освітніх труднощів

Соціоадаптаційні труднощі проявляються в бар'єрах на шляху до формування навичок, як-от: пристосування до умов соціального середовища; організація адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами; прояв рольової пластичності поведінки; інтеграція в соціальні групи, засвоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища, форм соціальної взаємодії з однолітками та дорослими.

Відповідно до викладеного вище варто зазначити, що розуміння ієрархії труднощів дає нам змогу чітко визначити послідовність виникнення причин обмеження життєдіяльності дитини на шляху до опанування знань, а це відповідно дає змогу правильно обрати шлях педагогічного впливу, уникаючи додаткових кроків у ході моделювання освітнього простору.

Зауважимо, що однією з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку національної системи освіти є включення в освітній процес дітей, у яких наявні соціоадаптаційні труднощі.

Соціоадаптаційні труднощі – багатоаспектне поняття, що відзначається неабияким розмаїттям у проявах. Відповідно в нашому дослідженні зосередимося на найбільш поширених – особливостях соціальної взаємодії та соціальної комунікації, а також дезадаптивних поведінкових проявах.

Особливості соціально-емоційної взаємодії можуть проявлятися через труднощі в розумінні дитиною з ООП соціального контексту ситуації, правил поведінки (навіть якщо до них сфор-

мовано додаткові підказки). Дитині складно аналізувати та прогнозувати наслідки власних дій, а також дій інших відповідно до контексту ситуації, наявні труднощі під час соціальної взаємодії з дорослими, що проявляються як відмова від виконання інструкцій, у дитини порушене розуміння емоцій, почуттів та мотивів поведінки дорослих. Значні бар'єри виникають і в процесі взаємодії з однолітками, які зазвичай обумовлені відсутністю альтернативних засобів комунікації, зниженим умінням ділитися захопленнями, відсутністю мотивації в розумінні інтересів однолітків, ініціюванні взаємодії, порушенням розуміння як власних почуттів, так і емоцій однолітків.

Основою соціальної взаємодії складає соціальна комунікація, підґрунтям якої є спілкування. Процес спілкування – широке поняття, що включає вміння дитини запитувати та відповідати на запитання, правильно називати предмети, дії, події; надавати правильне значення інструкціям та виконувати їх, вести розмову спонтанно. Отже, спілкування є важливим чинником у становленні дитини як особистості.

Найважливіший метод впливу спілкування на соціалізацію полягає в тому, що дитина, навчаючись в інклюзивному класі, взаємодіє з дітьми, які мають типовий розвиток, спостерігає за їхньою діяльністю та бере з них приклад для наслідування. Тож можемо зробити висновок, що спілкування з ровесниками є невідмінною умовою соціалізації дитини. Зазвичай, воно відбувається в малих групах, як от шкільні класи, групи позашкільних закладів освіти, різноманітні неформальні дитячі, підліткові та юнацькі об'єднання (Г. Дичев, В. Медведєва, Ю. Приходько та ін.).

Дефіцит у сформованості навичок соціальної комунікації проявляється через порушення вербальних і невербальних навичок спілкування: дітям складно утримувати зоровий контакт при спілкуванні; може бути повністю відсутня міміка та засоби невербальної комунікації, виникають труднощі в розумінні жестів та мови тіла; спостерігається незвичне реагування на соціальні пропозиції чи ініціативи як дорослих, так і однолітків.

Аналізуючи стан розвитку навичок соціальної комунікації, насамперед радимо звертати увагу на те, як дитина формує запитання, чи просить про допомогу (за потреби), чи правильно використовує займенники, прийменники. У ході розмови важливо й те, як дитина називає предмети, діяльність, дії, чи називає емоції, чи вдається їй ініціювати розмову, чи дотримується вона інструкцій, чи ставить соціальні запитання, коментує дії інших, обговорює спільні інтереси. Також важливо, як дитина вітається з іншими, чи підходить до інших людей, щоб привітатися, чи відповідає на привітання інших. Наявність невербальних засобів комунікації – один із найбільш важливих аспектів процесу спілкування, що виявляються в підтриманні контакту очима, використанні вказівних жестів, рухів головою на знак згоди чи незгоди. Важливо й те, чи володіє дитина прагматичними аспектами комунікації: зміна тону в ході розмови, наявність власних суджень та можливість прокоментувати судження інших, уміння реагувати на сигнали з довкілля (наприклад, змінює голосне мовлення на шепіт, коли перебуває в незнайомих місцях, як-от: бібліотеці, поліклініці тощо), здатність змінювати тему розмови, коли це робить партнер зі спілкування, можливість закінчити розмову вчасно.

Будь-яку навичку в дитини можемо вважати сформованою лише тоді, коли вона буде генералізована, тобто дитина зможе застосовувати її в різних соціальних умовах.

Ще один важливий напрям прояву соціоадаптаційних освітніх труднощів виражається в проявах небажаної поведінки дітей з особливими освітніми потребами. Поведінкові особливості можуть проявлятися у вигляді агресії, істерики, аутостимуляції, соціально неприйнятних формах поведінки, що заважають як самій дитині, так і оточуючим. Крім того, у дітей спостерігаються неабиякі труднощі з адаптацією до змін. Серед причин – уникнення вимог, прагнення досягти бажаного, привернення уваги (навіть у соціально неприйнятний спосіб), самостимуляція [10].

Означені вище стереотипні форми поведінки можуть перешкоджати оволодінню дитиною навчальними навичками: вона не зважатиме на інструкції вчителя; однокласники уникатимуть її, відмовлятимуться контактувати з нею. Також стереотипна поведінка може проявлятися через кусання нігтів, накручування волосся, постукування пальцями, розхитування тулуба тощо. Відповідно в ході стимулювання дитина може використовувати різні аналізатори: зоровий, слуховий, нюховий, смаковий, а також вестибулярну, тактильну та пропріоцептивну системи.

Стереотипна поведінка може відрізнитися за інтенсивністю та типом, а також виникати у зв'язку з наявністю різних емоцій (страх, тривога, радість, хвилювання, нудьга, стрес). При-

чиною виникнення стереотипної поведінки може бути стан фізичного чи психічного здоров'я дитини або ж тоді, коли дитину переповнюють певні емоції, а виявити їх соціально прийнятним чином вона не може.

Наприклад, стимулювання слухового аналізатора може включати такі поведінкові прояви, як наспівування звуків (гудіння, хрюкання), гучний крик, повторювання фраз, ехололія; затуляння вух, клацання пальцями тощо. Тактильна стимуляція передбачає таку поведінку, як руйнування або дряпання руками чи предметами (зокрема самоагресія), смикання та розминання пальців тощо. При візуальному стимулюванні використовуються зорові відчуття людини: спостереження за вентилятором чи миготінням світла, рухи пальцями перед очима, розмахування руками, розміщення об'єктів у певній системній послідовності тощо. Стимулюючи вестибулярний апарат, дитина використовує повторювану поведінку (гойдання вперед-назад, зі сторони в сторону, обертання навколо себе, підстрибування тощо). При нюховій стимуляції дитина обнюхує людей та предмети, облизує, куштує неістівні предмети [1].

Самостимуляція – це механізм подолання певних емоцій та задач. Різке / раптове усунення стереотипної поведінки не бажане та може мати негативні наслідки. Щоб зменшити інтенсивність та частоту стимуляції або навіть припинити стереотипію, рекомендовано повільно заміщати таку поведінку іншими діями, безпечнішими або ж більш прийнятними. Змінна поведінка має забезпечити дитині той самий приємний, стимулюючий або заспокійливий ефект (наприклад, кусати жувальну підвіску замість облизування пальців рук).

Загалом соціоадаптаційні труднощі проявляються як соціальна взаємодія та комунікація, частота прояву небажаної поведінки, що значною мірою впливає на освітній процес дитини з ООП та розвиток у неї навичок соціальної адаптації.

Узагальнюючи викладене вище, зауважимо, що найтипівіші прояви соціоадаптаційних освітніх труднощів можемо спостерігати у сфері соціальної комунікації, соціальної взаємодії та проявах небажаної поведінки в дитини з психофізичними особливостями розвитку. Темп, тривалість та частота цих проявів досить негативно впливають на освітній процес та рівень засвоєння дитиною результатів освітньої програми.

Із метою мінімізації соціоадаптаційних освітніх труднощів рекомендовано визначити зону актуального розвитку та зону найближчого розвитку, що покладені в основу індивідуальної програми розвитку. Вони допоможуть синхронізувати зусилля мультидисциплінарної команди та забезпечать рух в одному напрямі.

Дефіцит соціальної комунікації в дитини можемо визначити за умов наявності навичок у таких категоріях:

- уміння ставити запитання;
- здатність називати предмети;
- здатність до сприймання;
- уміння вести розмову;
- уміння правильно вітатися;
- наявність невербальних засобів взаємодії;
- наявність прагматичних аспектів комунікації.

Труднощі у вибудовуванні стосунків та налагодженні взаємодії оцінюємо за навичками в таких напрямках:

- спільна увага та навички взаємодії;
- соціальна гра, гра у виставах;
- усвідомлення себе та інших;
- дружба, соціальні навички;
- соціальне включення та вирішення проблем.

Наявні перешкоди у формуванні соціально прийнятних форм поведінки оцінюємо за такими напрямками:

- стереотипні прояви в поведінці;
- гнучкість до змін у дотриманні режимних моментів;
- наявність нав'язливих думок та поведінки;
- гіпо- й гіперчутливість сенсорних аналізаторів;
- функції поведінки [4].

Зміни в навколишньому середовищі стосовно конкретної дитини визначаються індивідуально. Співпраця з кваліфікованими лікарями, корекційними педагогами, психологами, ерготерапевтами допоможе визначити, які саме рекомендації доречні в конкретному випадку.

Якщо існує певний чинник, що постійно погіршує ситуацію, необхідно його уникати, поступово змінюючи ставлення до нього.

Діти з соціоадаптаційними труднощами можуть мати вкрай обмежене коло інтересів. Зважаючи на це, їм досить складно підтримувати розмову з іншими дітьми. Щоб світ був для них більш передбачуваним та прогнозованим, вони дотримуються низки ритуалів і процедур, саме тому неабияк складно пояснити їм непередбачувані зміни в розкладі чи діяльності на уроці [2].

Включення цілей, пов'язаних зі зменшенням чи заміною повторюваних форм поведінки, розширення інтересів для дітей із соціоадаптаційними труднощами посідає важливе місце в процесі розробки індивідуального плану розвитку. Якщо ж ці завдання не будуть вирішені, то така поведінка дитини може негативно вплинути на її здатність до навчання та взаємодії з оточенням.

Соціоадаптаційні освітні труднощі можемо спостерігати і в дітей із порушеннями слуху та зору. У цьому випадку порушення мають вторинний характер і водночас вимагають застосування відповідних педагогічних стратегій у правильній послідовності. Для дитини ситуація спілкування є найінтенсивнішим джерелом переживання, проте діти з ООП відчувають труднощі в доброзичливому, діалогічному спілкуванні, що вимагає адекватного сприймання та осмислення емоційних переживань людей. Партнер зі спілкування часто розглядається такими дітьми лише як слухач, а отже, діалог перетворюється на монолог. У процесі взаємодії з дорослими та однолітками діти з ООП обмежено використовують засоби невербальної комунікації, майже не використовують жестів, рухів, міміки, внаслідок чого не відчувають і зміну настрою партнера, що зумовлює труднощі в розумінні реальності емоційних переживань у процесі спілкування.

Рівень розвиненості та позитивності стосунків дітей у малих соціальних групах на всіх вікових етапах значною мірою залежить від якості педагогічного керівництва процесом їхньої соціалізації у сфері спілкування. Це підсилює значення компетентного психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП не лише в напрямі їхнього гностичного розвитку, а й у впливі на особистість як суб'єкта соціальної взаємодії з іншими людьми.

Визначаючи напрями підтримки, необхідно враховувати варіативність освітніх маршрутів / освітньої траєкторії, що зумовлено значною кількістю чинників (як-от: тип порушення, засоби реабілітації, запити батьків, індивідуальні особливості дитини тощо).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зважаючи на викладене в статті, зауважимо, що обов'язковою передумовою мінімізації соціоадаптаційних труднощів дітей з ООП є виявлення та аналіз проявів у таких основних напрямках, як організація процесу спілкування, соціальної взаємодії, частота прояву небажаної поведінки та її основних функцій. Найважливіше за цих умов – підтримка бажаної поведінки, що в майбутньому сприятиме формуванню в дитини прийнятних способів задоволення потреб.

Перспективи подальших досліджень плануємо спрямувати на більш ґрунтовне вивчення проявів труднощів соціальної адаптації дітей з особливими потребами, зокрема окреслити послідовність виникнення причин обмеження життєдіяльності на шляху до опанування знань і можливість правильно обрати напрями педагогічного впливу, ухиляючись від здійснення надмірних кроків у процесі моделювання освітнього простору.

Література:

1. Айрес Дж. Дитина і сенсорна інтеграція. Розуміння прихованих проблем розвитку з практичними рекомендаціями для батьків і спеціалістів. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 327 с.
2. Дев'ять порад від АВА-терапевта Олександра Надьожина, як допомогти дитині позбутися небажаної поведінки. URL: <https://krasnokutsk.irc.org.ua/news/09-19-29-14-04-2021/> (дата звернення: 22.05.2023).
3. Лемещук М.А. Педагогічні умови соціалізації старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення у дошкільних навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 «Корекційна педагогіка» ; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2017. 20 с.
4. Методичні рекомендації для фахівців інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типологій) освітніх труднощів в осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / Інститут спеціальної педагогіки і психології ім. М. Ярмаченка НАІПН України. Київ, 2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzivne-navchannya/2021/12/31/Method_rekom.dlya.IRTS.31.12.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

5. Москаленко В.В. Соціалізація особистості : монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
6. Не діагнозом єдиним, або що означає біопсихосоціальна модель допомоги для українців? МН4U : вебсайт. URL: <https://www.mh4u.in.ua/shukayu-dopomogu/ne-diagnozom-yedynym-abo-shho-oznachaye-biopsyhosocialna-model-dopomogy-dlya-ukrayincziv/> (дата звернення: 12.06.2023).
7. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. Бібік. Київ : Плеяди, 2017. 206 с.
8. Порядок організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти : затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 р. № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.01.2023).
9. Соціалізація: поняття, приклади з життя, етапи, види та форми. URL: <https://zkol.org.ua/?p=8130> (дата звернення: 13.05.2023).
10. Теорія і практика інклюзивної освіти / за заг. ред. К.М. Бондар. Кривий Ріг, 2019. 170 с.

References:

1. Aires, Dzh. (2022). Dytyna i sensorna intehtratsiia. Rozuminnia prykhovanykh problem rozvytku z praktychnymy rekomendatsiamy dlia batkiv i spetsialistiv [Child and sensory integration. Understanding hidden developmental issues with practical recommendations for parents and professionals]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 327 s. [in Ukrainian].
2. Deviat porad vid AVA-terapista Oleksandra Nadozhyna, yak dopomohy dytyni pozbutysia nebazhanoi povedinky [Nine tips from ABA therapist Oleksandr Nadyozhyn on how to help a child get rid of unwanted behavior]. Retrieved from: <https://krasnokutsk.irc.org.ua/news/09-19-29-14-04-2021/> (data zvernennia: 22.05.2023) [in Ukrainian].
3. Lemeshchuk, M.A. (2017). Pedahohichni umovy sotsializatsii starshykh doshkilnykiv iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia u doshkilnykh navchalnykh zakladakh [Pedagogical conditions of socialization of older preschoolers with general underdevelopment of speech in preschool educational institutions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet im. M.P. Drahomanova. Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].
4. Metodychni rekomendatsii dlia fakhivtsiv inkliuzyvno-resursnykh tsentriv shchodo vyznachennia katehorii (typolohii) osvitytrudnoshchiv v osib z OOP ta rivniv pidtrymky v osvitnomu protsesi [Methodological recommendations for specialists of inclusive resource centers regarding the definition of categories (typologies) of educational difficulties in persons with disabilities and levels of support in the educational process] / Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii im. M. Yarmachenka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2021. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkliuzyvne-navchannya/2021/12/31/Metod.rekom.dlya.IRTS.31.12.pdf> (data zvernennia: 03.03.2023) [in Ukrainian].
5. Moskalenko, V.V. (2013). Sotsializatsiia osobystosti [Socialization of personality]. Kyiv: Feniks, 540 s. [in Ukrainian].
6. Ne diahnozom yedynym, abo shcho oznachae biopsykhosotsialna model dopomohy dlia ukraintsiv? [Not a single diagnosis, or what does the biopsychosocial model of care mean for Ukrainians?]. *mh4u.in.ua*. Retrieved from: <https://www.mh4u.in.ua/shukayu-dopomogu/ne-diagnozom-yedynym-abo-shho-oznachaye-biopsyhosocialna-model-dopomogy-dlya-ukrayincziv/> (data zvernennia: 12.06.2023) [in Ukrainian].
7. Bibik, N. (Eds.). (2017). Nova ukrainska shkola: poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school: a teacher's guide]. Kyiv: Pleiady, 2017. 206 s. [in Ukrainian].
8. Poriadok orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia v zakladakh zahalnoi serednoi osvity: zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.09.2021 № 957 [The procedure for organizing inclusive education in institutions of general secondary education: approved by Resolution No. 957 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 15, 2021]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 05.01.2023) [in Ukrainian].
9. Sotsializatsiia: poniattia, pryklady z zhyttia, etapy, vydy ta formy [Socialization: concepts, examples from life, stages, types and forms]. Retrieved from: <https://zkol.org.ua/?p=8130> (data zvernennia: 13.05.2023) [in Ukrainian].
10. Bondar, K.M. (Eds.). (2019). Teoriia i praktyka inkliuzyvnoi osvity [Theory and practice of inclusive education]. Kryvyi Rih, 170 s. [in Ukrainian].